

ANDERS ÅSLUND:

Sovjetkommunismens legitimitetskris

Sovjetkommunismen är inne i sin hittills värsta legitimitetskris. De försök som göres för att förbättra situationen är alltför begränsade och förefaller främst värna om bevarad politisk centralmakt, skriver Anders Åslund, doktorand i öststatsekonomi vid Oxford-universitetet. Han analyserar utvecklingen alltsedan Stalintiden med dess centralstyrda ekonomiska system. Såväl de ekonomiska som de ideologiska grunderna för legitimitet har försvagats och demokratisering är givetvis otänkbar. Den enda resterande grunden för legitimitet är terror, skriver författaren.

Alltsedan 1976 har de östeuropeiska ländernas ekonomiska tillväxttal visat en klart avtagande tendens och i ett par fall (Polen och Ungern) rentav blivit negativa. Dessa trender förefaller vara av långsiktig karaktär. Trots krisen i Väst tycks inte ens ledarna i Öst längre tro på kommuniststaterna skall kunna mätta sig med liberala marknadsekonomier ens på längre sikt. De minskar successivt de tämligen omfattande kontakter med Väst som tidigare upprättats. Anledningen till att isoleringen ökar så långsamt torde vara att regimerna hoppas uppnå störst möjliga ekonomiska fördelar från sina västliga partners. Deras främsta strävan synes likväl vara att minska störande politiskt inflytande från Väst. Det tvivlar samma kommunistiska agerandet inte. Östeuropas framväxande ekonomiska och politiska problem antyder osäkerhet. Vi tycks observera sovjetkommunismens hittills värsta legitimitetskris ("Legitimitet" betecknar här i vid bemärkelse det som får en befolkning att acceptera en regim.)

Stalins system var väl uttänkt för att bevara regimen. En fascinerande ideologi predikades. Socialisering, industrialisering och utbyggnad av utbildning och hälsovård gav ideologin trovärdighet. Levnadsstandarden hölls stadigt låg för massorna, trots snabb ekonomisk tillväxt. Inga ekonomiska förväntningar väcktes. Terror drabbade den som vågade tänka eller handla otillåtet. En välbärgad elit tilläts växa fram. Den har vunnit allt genom systemet. Den är uppkomlingens hänsynslöshet och därför väl lämpad att bedriva terror. Genom ständscirkulation rådde och stimulerades genom att hierarkins topp eliminerades.

nerades fysiskt emellanåt, varpå andra aggressiva karriärister kunde avancera. Systemet fullkomnades av ett minimerat informationsflöde. Den som så önskade kunde bevara sina illusioner. Störande informationer var begränsade och kunde bortförklarar som undantagsfall. Likväl tycks inte detta system ha varit tillfyllest. Det förstärktes då med nationalism och antisemitism.

Öst efter Stalin

Chrusjtjov sökte radikalt ändra basen för systemets legitimitet. Han inskränkte terrorn och var mer pragmatisk i ideologiska frågor. Legitimiteten kom allt mer att baseras på höjd levnadsstandard. Stalintidens stora inkomstklyftor minskades och den vanlige östeuropeiske medborgaren kom i åtnjutande av stadigt stigande levnadsstandard, vilken baserades på snabb ekonomisk tillväxt.

Chrusjtjovs efterträdare har i dessa hänseenden hållit sig till hans linje. De har emellertid misslyckats med att säkra tillräckligt stor ekonomisk tillväxt här för. De har låtit ståndscirkulationen stagnera, varvid sociala spänningar tilltagit.

Den snabba ekonomiska tillväxten under Stalintiden berodde på att det centralstyrda systemet var väl ägnat att mobilisera arbetslösa och råvaror samt hålla uppe investeringskvoten. I början av 1960-talet föll tillväxttalen. Det räckte inte med att utnyttja alla resurser längre, de måste användas effektivare. En våg av ekonomiska reformer startade 1962 i Östeuropa. De syftade till decentralisering och mer marknadsstyrning. Vissa positiva ekonomiska resultat åstadkoms, men de politiska återverkningarna var

oacceptabla för de styrande. Reformerna beredde väg för ekonomer på partifunktionärers bekostnad. Prag-våren visade att ekonomiska reformer befrämjade politisk demokratisering, vilket var än farligare. Genom invasionen i Tjeckoslovakien sade de sovjetiska ledarna även nej till genomgripande ekonomiska reformer. Detta nej står alljämt fast. Reformen i Ungern är emellertid en rar blomma som fått överleva.

Utvecklingen på 70-talet

På 1970-talet sökte öststatsledarna en ny väg till vidmakthållen tillväxttakt. De valde att inhandla västliga produktionsmedel för västliga krediter, men aktade sig för västliga arbetsrelationer. Inte minst tack vare dessa krediter lyckades sovjetblocket uppnå höga tillväxttal under 1970-talets första hälft.

Blockets materiella nettoprodukt ökade i genomsnitt med 6,2 procent per år. (Källa: FN, Economic Survey of Europe in 1980, s 76. Tillväxttal uttryckta i materiell nettoprodukt är ej jämförbara med d:o uttryckta i bruttonationalprodukt. De förra är regelmässigt högre än de senare.) Öststatsledarnas självförtroende synes ha nått en höjdpunkt, då de 1975 accepterade Helsingforsdeklarationens tredje korg med internationellt informationsutbyte och mänskliga rättigheter.

Sedan 1976 har de ekonomiska svagheterarna blivit uppenbara och för varje år allt mer alarmerande. År 1980 hade blockets tillväxttal sjunkit till 3,0 procent. (Källa som ovan, s 74). Här skall endast en viktig orsak fokuseras. Öststaterna äger mycket liten förmåga att absorbera västlig teknik. Ny produktion har förse-

nats, varit mindre än avsett och särskilt kvaliteten har varit undermålig, ja i många fall försämrats. En väsentlig anledning är att modern, västlig teknologi kräver decentraliserat, expertmässigt beslutsfattande.

Misslyckade reformer

Öststatsregimerna söker nu fantasilöst "fullända" 1970-talets strategier vilka redan visat sig otillräckliga. Samtidigt växer skuldbördan. De ansatser till ekonomiska reformer som nu görs runt om i Östeuropa förefaller främst värna om bevarad politisk centralmakt. De är alltför begränsade för att kunna medföra påtagliga ekonomiska förbättringar.

Regeringarna har vidtagit en rad avvärijande manövrer för att hålla uppe befolkningens realinkomster. De har urholkat kvaliteten i hälsovård och utbildning. Industriell rovdrift har befordrats, varvid miljövard helt negligerats. Västliga konsumtionsvaror har importerats och högre inkomster har särskilt tilldelats politiskt viktiga samhällsgrupper, såsom poliser. Diverse avsteg från ideologin som inte hotar centralmakten har gjorts. Dessa åtgärder avslöjar en cynisk diktatur och förintar ideologins trovärdighet när de exponeras så som skett i Polen.

Terror enda utvägen?

Såväl ekonomiska som ideologiska grunder för legitimitet synes därför allvarligt försvagade. Demokratisering är givetvis otänkbar för regimerna.

Vilka grunder för legitimitet kan då återstå? Nationalism blir farlig, om den tillåts utvecklas för långt, ty för alla icke-

ryssar, utom bulgarerna, är ju ryssarna de naturligaste motståndarna. Föga förvånande appellerar den bulgariska ledningen till synes framgångsrikt till nationalism. Rumänien försöker, men förefaller likväl instabilt pga enastående vass styre. Den polska regimen bedriver antijudisk agitation, men det folkliga gensvaret tycks utebli sedan nästan alla judar utvandrat. — Utanför egentliga Ryssland är nationalism ett tveeggat svärd.

Sorgligt nog är den resterande grunden för legitimitet terror. Lyckligtvis är det ingalunda klart att denna väg kan vara framgångsrik. Det finns ingen förmärande förklaring till terrorvälde. Latinamerikanska militärdiktatorer brukar försvara sig, att de vill åstadkomma lugn och ordning. Lugn på gatorna råder emellertid redan i Östeuropa. Terrorens enda syfte blir då att avhända befolkningen politisk demokrati och en fungerande ekonomi. Kan regimerna finna tillräckligt många förtryckare då ideologin bortfallit? Hur många gånger kan regimerna använda samma trick? De polska erfarenheterna illustrerar hur folk lär sig från varje drabbning och finner motstånd.

Ju sämre ekonomierna utvecklas desto hårdare förtryck krävs för att hålla folken nere. Förtrycket återverkar negativt på ekonomin, och allt fler får mindre att förlora på att kasta övertäckande. Blockets militära slagkraft minskas. — Länder som DDR och Tjeckoslovakien befinner sig ännu på en plåtå. Folk har det tämligen bra där materiellt sett, de finner regimens makt alltför överväldigande och saknar ofta sådan information att de klart ser djupgående nationella problemen. En påtag-

ekonomisk nedgång även där kunde dock rycka undan grunden för den nuvarande apatin.

Om inte den nuvarande ekonomiska avmattningen i Östeuropa mirakulöst förbyts i uppgång, förefaller sovjetkommunismens legitimitetsproblem ytterligt

svårlösta. Detta kan motivera regimerna till desperata åtgärder, såväl inom som utom östblocket. Det militära maktövertagandet i Polen har väl illustrerat att beväpnade maktapparater ogärna ger sig utan strid.

Pärmar för årgång 1981

kan rekvireras från Svensk Tidskrifts expedition, tel 08-67 59 55, eller genom insättning av kronor 30:- på postgiro 7 27 44-6.